RAČKIŠKĖS DVARVIETĖ

Algirdas ŽALNIERIUS, Dainius BALČIŪNAS

Račkiškės dvarvietė yra Švenčionių raj., apie 10 km tiesia linija į PV nuo Švenčionių miesto, lauko kelio, vedančio iš Matusonių į Pirktinės kaimą, PV pusėje. Dvarvietė įrengta šalia kelio esančios kalvos ŠR dalyje. Jos teritorija netaisyklingo apskritimo formos, PR dalyje išlikę jos perimetru augę medžiai ir liepomis bei ąžuolais apsodinta įvažiavimo alėja. Buvusio dvaro pastatų šiuo metu nėra likę, nors dar XX a. pirmoje pusėje čia stovėjo pirtis, tvartas ir daržinė. Priešais įvažiavimo alėją yra išlikusi užslinkusi rūsio duobė. Iki 1863 m. sukilimo dvaras priklausė Čechovičiui, kurį už dalyvavimą sukilime caro valdžia ištrėmė į Sibirą, o dvarą konfiskavo.

Žvalgomieji archeologiniai tyrinėjimai dvarvietės teritorijoje buvo atlikti 2003 m., projektuotos dujotiekio trasos Pabradė–Visaginas vietoje. Jų metu buvo ištirtas 9 m^2 plotas. Dujotiekio trasos ir dvarvietės vietoje rastas iki 40 cm storio kultūrinis sluoksnis, pagal radinius datuojamas XVIII–XIX a. (žr. *ATL 2003 metais*, V., 2005, p. 253–254).

Archeologiniai tyrinėjimai dvarvietėje ir suprojektuoto dujotiekio trasoje buvo atlikti 2004 m. spalio mėnesį, jų metu surasti radiniai buvo perduoti NM. Dvarvietės centrinėje dalyje buvo iškasta 12 perkasų, ištirtas bendras 49 m^2 plotas. Dujotiekio trasoje ištirtas 60 m^2, dvarvietėje – 49 m^2 plotas. Dvarvietės teritorijoje rastas iki 60 cm storio kultūrinis sluoksnis, kuri sudaro tamsiai pilkas juodžemis. Pagal kai kuriuos radinius dvarvietės apgyvendinimo pradžią galima datuoti XV a. ar net ankstesniu laikotarpiu. Didesniąją radinių dalį sudaro XVI–XX a. puodyninių ir plokštinių koklių, XV–XIX a. buitinės keramikos šukės, stiklo ir metalinių dirbinių fragmentai. Dvarvietės tyrinėtose vietose rastos tik medinių pastatų pamatų liekanos, sukrautos iš lauko riedulių. Dujotiekio trasos vietoje rastas 20–50 cm storio ariamos dirvos sluoksnis, kuriame buvo aptiktos 6 virimo puodų šukės, datuojamos XVII–XVIII a. Jos galėjo patekti į dirvą tiek atsitiktinai, tiek iš čia galėjusių stovėti dvaro pastatų (žr. *ATL 2004 metais*, V., 2006, p. 141–142).

Šiuos spėliojimus patvirtino 2005 m. dvarvietės archeologiniai tyrinėjimai, kurių metu buvo rasta gamybos vieta ir ūkinio pastato su požemine krosnimi pamatai.

Tyrinėti archeologiniai objektai buvo surasti jau tiesiant Pabradės–Visagino dujotiekio trasą. Prieš kasant dujotiekio trasos griovį buldozeriu buvo nustumdytas žemės paviršiuje esantis 20–30 cm storio dirvožemio sluoksnis ir dvarvietės PV dalyje geologinių sluoksnių paviršiuje atsidengė du sudegusio molio, plytų nuolaužų ir lauko riedulių su kalkių skiedinio žymėmis plotai. Pirmas plotas rastas prie pat 2004 m. iškastos perkasos 18, antras plotas pastebėtas apie 20–21 m į P nuo pirmojo ploto. Pirmasis plotas užėmė apie 10 m^2, antras plotas – apie 100 m^2. Rasti objektai yra ant PV dvarvietės kalvos viršaus ir PV šlaito, tolygiai besileidžiančio PV link.

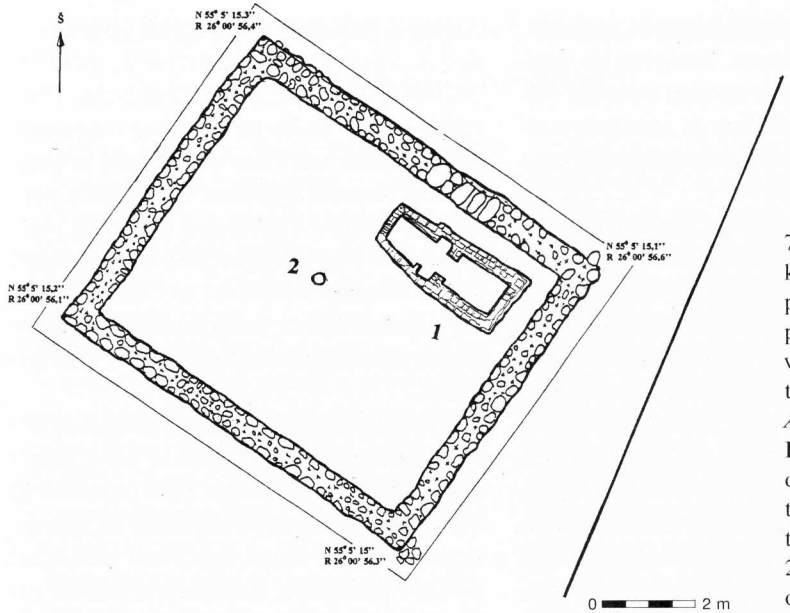
Buvusi gamybos vieta buvo pastebėta ant dvarvietės kalvos aukščiausios vietos, 2 m į PV nuo 2004 m. iškastos perkasos 18 ir 2,6 m į V nuo dujotiekio trasos ašies. Šioje vietoje iki 30 cm gylio nustumdžius dirvos sluoksnį buvo pastebėti perdegusio molio gabaliukai,

aprūkę lauko rieduliai ir kelios plytų nuoskalos. Nuvalius žemės paviršių 9 m² plote atsidengė du netaisyklingos formos apskritimai, išsidėstę vienas šalia kito su 10 cm tarpu ŠV–PR kryptimi. 126x106 cm skersmens ŠV apskritimas buvo užpildytas pilkai rusvu priemoliu su degėsių ir perdegusio molio gabaliukais. PR apskritimo pusėje rasti 3 lauko rieduliai, išdėstyti Š–P kryptimi, rišti moliu. Po lauko P rieduliu guli 14,5 cm pločio, 7,2 cm storio pusplytė. Tai galėjo būti buvusios aptvarinės sienelės pamato liekanos. Krosnies liekanų aplinkoje buvo rastos dar 2 pusplytės, kurių plotis yra 15 ir 16 cm, storis – 8 ir 10 cm. Išvalius apskritimą nustatyta, kad tai 70 cm gylio (nuo nustumdyto paviršiaus) duobė nuolaidžiais šlaitais, užpilta pilkai rusvu priemoliu su smulkiai perdegusio molio gabaliukais ir degėsių pėdsakais. Užpylime jokių radinių nerasta.

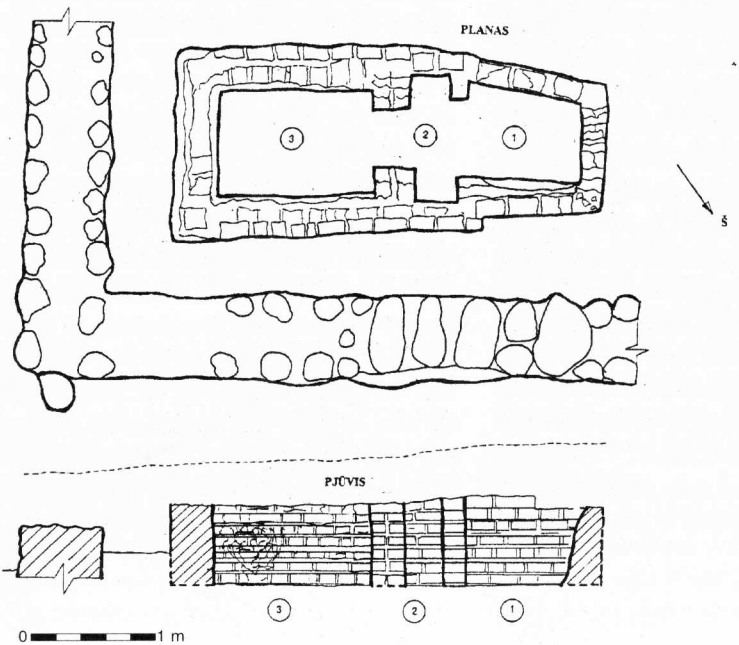
PR apskritimas yra 120x124 cm dydžio, užpildytas perdegusiu tamsiai pilkos spalvos moliu. Tai greičiausiai ugniakuro pado likučiai, nes molio aslos storis yra 3–4 cm. Po molio asla geologinis priemolis perdegęs, rausvos spalvos. Perdegęs priemolis supa ugniakuro padą beveik visu perimetru. Tai buvusios *krosnies* liekanos, kurios paskirtis lieka neaiški. Ją sudarė netaisyklingo apskritimo PR ugniakuras ir ŠV pakuros duobė, kurią galbūt supo iš lauko riedulių ir plytų nuolaužų sumūryta apsauginė sienelė. Krosnies ugniakuras stovėjo kiek įgilintas į buvusį žemės paviršių, jo sienelės buvo sukrėstos tik iš molio, nes aplinkoje rastos vos kelios plytų nuoskalos, nors neatmestina prielaida, kad jos buvo išrinktos ardant krosnį. Krosnies pakuros anga buvo ugniakuro ŠV pusėje.

Krosnies paskirtis nėra aiški, nes nerasta jokių radinių, kurie galėtų padėti nustatyti jos paskirtį. Pagal analogijas rastos krosnies liekanos primena alaus virimo bravorą. Nesant radinių neaiškus ir pačios krosnies datavimas. Kiek informacijos suteikia rastos prie krosnies liekanų pusplytės ir plytų nuoskalos, aiškiai pagamintos rankomis. Palyginti pločios ir storos pusplytės datuojamos bent jau XVI a.

Apie 21 m į PV nuo gamybos vietos liekanų, nustumdžius dirvos sluoksnį, apie 100 m² plote buvo pastebėta įvairaus dydžio lauko riedulių, buvusių mūre, plytų ir jų nuoskalų, sudegusio molio gabaliukų sąvarta. Tyrinėjimų metu buvo iškasta 85 m² dydžio perkasa. Sąvartos plote buvo atkasti iš įvairaus dydžio pilkos palvos lauko riedulių sumūryti *pastato* pamatai, rišti baltos spalvos riebiu, gerai išlikusiu ir neperšalusiu kalkių skiediniu (76, XLV pav.). Pastatas stovėjo dvarvietės kalvos PR šlaite. Pamatai rasti pačiame nustumdytos žemės paviršiuje. Pastato pamatai yra beveik taisyklingo stačiakampio plano. Jo ilgis – 9,05 m, plotis – 7,55–7,6 m. Pastato vidus yra 7,85–7,95x 6,3x–6,35 m dydžio, patalpos plotas – apie 47,5 m². Pamato plotis yra 60–70 cm, nuo jo išlikusio paviršiaus įgilintas per 50–60 cm. Pastato kampų koordinatės: Š – N55° 5' 15,3", E26° 00' 56,4", R – N55° 5' 15,1", E26° 00' 56,6", P – N55° 5' 15", E26° 00' 56,3", V – N55° 5' 15,2", E26° 00' 56,1". Pamatams sumūryti panaudoti nuo 5–10 cm skersmens, iki 25x40x60 cm dydžio lauko rieduliai. Pastato asla neišliko, ji galėjo būti sunaikinta tiek nustumdant dirvos paviršių, tiek suarta jau nugriovus čia stovėjusį pastatą. Tačiau atrodytų, kad pastato asla sutapo su buvusiu dirvos paviršiumi. Pastato viduryje, 2,9 m nuo ŠR sienos ir 4,2 m atstumu nuo PR sienos rasta stulpo vieta. Stulpavietė buvo apie 30 cm skersmens, apie 50 cm gylio nuo pamato išlikusio

76pav. Pastato ir krosnies pamatų planas: 1 – krosnies pamatai, 2 – stulpavietė, 3 – dujotiekio trasos ašis.
A. Žalnieriaus brėž.
Fig. 76. Layout of the building and the heater: 1 – foundation of the heater, 2 – a posthole, 3 – axis of the gas pipeline.

77 pav. Krosnies planas ir pjūvis: 1 – krosnies pakuros patalpa, 2 – krosnies pakura, 3 – ugniakuras, 4 – buvęs žemės paviršius.
A. Žalnieriaus brėž.
Fig. 77. Layout and profile of the heater: 1 – premise of the heater fire-chamber, 2 – fire-chamber, 3 – fireplace, 4 – the previous ground level.

viršaus. Jos dugnas stačiakampis, rodantis, kad stulpas buvo įkastas. Stulpavietės duobėje buvo rasti lapuočio medžio trūnėsiai. Atrodo, kad tai buvo uosinis ar ąžuolinis stulpas, greičiausiai rėmęs perdengimo sijų konstrukciją.

Pastato R kampe, 50 cm atstumu nuo PR pamato ir 40–50 cm atstumu nuo ŠR pamato, išilgai ŠR pastato sienos stovėjo netaisyklingo stačiakampio formos į žemę įleista krosnis, sumūryta iš plytų, rištų molio skiediniu (77, XLVI pav.). Jos išlikusio pamato viršus yra 34 cm žemiau pastato ŠR sienos išlikusio pamato viršaus. Krosnies požeminės dalies dugnas yra 55 cm gylyje nuo krosnies išlikusio pamato viršaus. Krosnies vidus ardant užverstas plytų laužu, degėsiais, perdegusio molio gabalais. Užpylime buvo rastos sudaužyto špižinio puodo su rankena sienelių ir pakraštėlio šukės, šamotinės plytos.

Krosnies ilgis – 3,51 cm, PR galo plotis – 1,59 m, ŠV galo plotis – 1,06 m. Išlikusią požeminę krosnies dalį sudaro trys patalpos. Pakuros duobė 1 netaisyklingo stačiakampio formos, 74–98 cm ilgio, 69–78 cm pločio. Pakuros duobės P kampe likęs 15x18 cm dydžio stulpelis, skiriantis pakuros duobę nuo pačios pakuros. Iš pakuros 2 išliko 30–32 cm pločio pakuros angos sienelių kraštai, matyt, buvę perdengti segmentine plytine sąrama, ir 34–35 cm pločio, 110 cm ilgio patalpėlė prieš pakuros angą. Ugniakuras 3 yra netaisyklingo stačiakampio formos, 84–86x130–135 cm dydžio patalpėlė. Jos sienelių plytų paviršius perdegęs: plytos lengvai trupa.

Krosnies požeminė dalis sumūryta iš labai įvairaus formato plytų ir puspl yčių, nesilaikant kokios nors jų dėjimo tvarkos. Jų dydis: 26,5x13x6, 26,5x13x6,5, 32x16x7, ?x15x6,5, ?x15,5x7,5, ?x15,7x8,5 cm. Plytos rištos moliu. Dalis plytų, atrodo, pagamintos rankomis (pirmosios dvi), kitų briaunos aštrios, sienelės lygesnės. Šios plytos pagamintos fabrike. Ugniakuro užpylime rastos šamotinės plytos pagamintos fabrike, taisyklingos formos, 20x10,5x5 cm dydžio. Krosnis naudota ilgesnį laiką, nes ugniakuro patalpos sienelių plytos perdegusios ir lengvai eižėja.

Rasti pamatai ir krosnis priklausė dvaro ūkiniam pastatui, skirtam javų, linų ar grūdų džiovinimui ar dar kitai ūkinei ar gamybinei paskirčiai, susijusiai su šilumos akumuliavimu ir jos ilgalaikiu palaikymu pastato patalpoje. Krosnies užpylime rastos špižinio puodo šukės ir šamotinės plytos bei pastato centre buvusioje stulpavietėje iki galo nesupuvusio lapuočio rasto liekanos leidžia datuoti pastatą ne anksčiau kaip XX a. pradžia.

RAČKIŠKĖ MANOR SITE

When during the gas pipeline construction the upper surface layer was moved sideways at the SW part of the manor site remains probably attributable to a brewery datable to the 17th century and foundations of a building with an underground heater at the corner were discovered (Fig. 76, XLV). The total area of 94 m^2 was investigated. The building with the heater was used for drying crop, grain or flax and it was built not earlier than in the early 20th century (Fig. 77, XLVI).

XLV pav. Račkiškės dvarvietės pastato ir krosnies pamatai iš ŠR pusės.
D. Balčiūno nuotr.
Fig. XLV. Foundation of the building of the Račkiškė manor site and the heater from the NE side.

XLVI pav. Krosnies liekanos iš ŠV pusės.
D. Balčiūno nuotr.
Fig. XLVI. Remains of the heater from the NW side.